

ءابدىھامىت ورنىقباي ۇلى

جىر جۇلگەسى

ۇلتتار باسپاسى

جسر جۇلگەسى

۶ ابدىحاميت ورنىقباي ۇلى

ۇلتتار باسپاسى

责任编辑：塔比娜

责任校对：保尔江

图书在版编目 (CIP) 数据

阿布杜哈密提论文集：哈萨克文/阿布杜哈密提著.
北京：民族出版社，2008.12

ISBN 978-7-105-09805-7

I. 阿… II. 阿… III. 哈萨克族—少数民族文学—文学
研究—中国—哈萨克语 (中国少数民族语言) IV. I 207.936

中国版本图书馆 CIP 数据核字 (2008) 第 205772 号

民族出版社出版发行

(北京市和平里北街 14 号 邮编 100013)

<http://www.mzcbs.com>

艺辉印刷有限公司印刷

各地新华书店经销

2008 年 12 月第 1 版 2008 年 12 月北京第 1 次印刷

开本：850 毫米×1168 毫米 1/32 印张：6.75

印数：0001—2000 册 定价：10.00 元

ISBN 978-7-105-09805-7/I.2016 (哈 273)

(哈文室电话：010-64228006 发行部电话：0991-2854817)

010-64211734

جاۋاپتى رەداكتورى: ۋەتەن قانۇنچىسى
جاۋاپتى كوررەكتورى: باۋىر جان قۇمار ۇلى
مۇقاپاسىن جوبالاعان: ورەن جۇبايقان ۇلى

جىر جۇلگەسى

ۋەتەنچىلىك ۋەتەنچىلىك ۇلى

ۇلتتار باسپاسى باستىردى، تاراتادى
شىنخۇا كىتاپ دۇكەنىدە سەتىلدى
يىغۇي باسپا شەكلى سەرىكتىگىدە باسلىدى
2008 - جىلى جەلتوقسان، ۋەتەنچىلىك باسپاسى
2008 - جىلى جەلتوقسان، يىغۇي، 1 - باسلىقى
بالاسى: 10.00 يۋان

۶ ابدىحاميت ورنىقباي ۇلى

(وڭنان) ۋىرپىچان ۋىرپىچان ۋىرپىچان ۋىرپىچان
 ۋىرپىچان ۋىرپىچان ۋىرپىچان ۋىرپىچان
 ۋىرپىچان ۋىرپىچان ۋىرپىچان ۋىرپىچان
 ۋىرپىچان ۋىرپىچان ۋىرپىچان ۋىرپىچان

اۆتوردىڭ جانۇياسى

اۆتور ابدىمالىك ۋىرپىچان ۋىرپىچان
 ۋىرپىچان

مازمۇنى

بىرىنشى تاراۋ

- قارا ولەڭنىڭ قۇربلىمىدىق قاينارىنا كەلسەك 1
قازاق جىر ولشەم-ۈلگىسىنىڭ توركىنى جانە دامۇ جولداری 17
هەلەلگى سالتتىق جىرلارىمىزدىڭ بىرى — بادىك جايىندا 31
قازاق، ۇيعۇر حالىقتارىنىڭ تۇرمىس-سالت جىرلارىنداعى كوركەمدىك
تاسىلدەردى سالىستىرا زەرتتەۋ 36
اقت ولەڭدەرىنىڭ جىراۋلار جىرىمەن ۇندەستىگى 47
جىراۋ جىرى جانە شەشەندىك سوز 55

ەكىنشى تاراۋ

- «بالناما» جانە ونىڭ جانىرلىق، مازمۇندىق ەرەكشەلىگى 60
«بالناما» جانە تابىعات نانمى 74
«بالنامانىڭ» تىلىدىك ەرەكشەلىگى 83
«وعىزناماداعى» ميفتىك، شاماندىق نانم بەلگىلەرى 88
«تۇركى تىلدەر سوزدىگىندەگى» ولەڭدەردىڭ مازمۇندىق جىگى
جايىندا 97

ۇشۇنشى تاراۋ

- اباي شىعارمالارىنداعى ەكونوميكالىق قۇن كوزقاراسى 116

- 125 تاڭجارقىتىڭ تىكە ارناۋلارى جايىندا ءبراز ءسوز 125
- «ويلاسام ايقيعا ەرگەن مەن ءبىر جازعان» داستانىنا پسيحولوگيالىق
130 تالداۋ 130
- تاڭجارقى شىعارمالارىنداى حانىزۋ تىلىندەگى ءسوز-سويلەمدەرگە
138 ايالداغاندا 138
- تامىرى تەرەڭ ءان ونەرى جانە بۇگىنگى ءان تەكستەرىمىز 142
- 164 جانەتجان جاسامپازدىعى جونىندە 164
- 188 جانەتجاننىڭ «اقىن رۋحىمەن توعىسۋ» داستانى تۋرالى 188
- «تۈزۋ ۇشقان ءتۈتىنىم» — ءتۈتىنى ءتۈزۋ ۇشقان تۈتىندى ... 199
- 205 تورەشى تور دە وتىرۋعا ءتيىسى 205

۶ بىرىنشى تاراۋ

قارا ولەڭنىڭ قۇربلىمىدىق قاينارنا كەلسەك...

هەر ۶ بىز، ۋەزىمىزدىڭ تانىپ جەتىپ وتىرىغان، بۈگۈنكى جالپى دۇنيە ادەبىيەتىدەگى جانر ۇلگىلەرىن پۈەزىيا، پروزا، درامما، شالقىما، كىنو سەنەرياسى دەپ كۆرسەتسەك، وسىنداعى ۶اربىر كەسەك جانرلاردىڭ ۶ارقايسى ەلدەگى، ۶ار ۇلتىتاعى قالىپتاسۇ، كەمەلدەنۇ جاعدايى سول ۇلتىتىڭ، سول ەلدىڭ جالپى تىرشىلىك تارىخىمەن بىتە قايناسقان. دەمەك، ۶بىزدىڭ جالپى قازاق ادەبىيەتى دە باسقا باۋىرلاس ھالىقتاردىڭ ادەبىيەتى سەكىلدى قالىپتاسۇ، ەسەيۇ، تولىسۇ كەزەڭدەرىن باستان كەشىرۇى ۶سوزسىز. سۈنىدىقتان ۶وز ادەبىيەتىمىزدەگى ۶تۇرلى جانردىڭ بارلىققا كەلۇ سەبەپتەرىنە تارىخىي تۇرىمدان ۶ۇڭلىپ تەكسەرىپ، زەرتتەۋىمىزگە تۇرا كەلەدى.

بۇل كۈندەرى قازاق پۈەزىياسى، ونىڭ شىندە، اسىرەسە قارا ولەڭ مەن جىردىڭ قالىپتاسۇ كەزەڭى جايىندا ۶بىر ۶تۈيىندى كوزقاراسقا، ۶بىر اۋىزدى پىكىرگە كەلۇ نەمەسە ىلمىي تۇرىمدا دالەلدەۋگە تولىق مۇمكىندىك جوق. بۇل ماقالامدا وسى ماسەلەلەر

جونىندەگى ۈز ويلارىمدى ورتاعا سالماقپىن. الدىمەن وسى جونىندەگى. كەيىر كوزقاراستار جاينىدا توقتالايق:

مارقۇم ەزىمجان تشان ۇلى ۈزىنىڭ «قازاق پومەزياسىنىڭ قارا شاڭىراعى» دەيتىن ماقالاسىندا «ادامزاتنىڭ جىل ساناۋىنان ۇش عاسىر بۇرىن دۇنيەگە ۇيسىن ەسىمىمەن بەلگىلى قارا ولەڭ» تۇرالى، «شىننن قۇعاندا بۇل جانردى رۇداكىدىڭ قولدانۋى جانردىڭ توركىنى تۇركى تىلدەس حالقتاردان كەلگەندىگىن دالەلدەي تۇسىپەسە، تەرىسكە شىعارمايدى. نەگە دەسەڭىز، رۇداكىدىڭ ۈزى قازىرگى تاجىكىستاننىڭ بەنجىكەنت دەگەن جەرىندە ۇسىپ ونگەن. ال بۇل ارا 10-عاسىردى قويىپ، 6-7-عاسىردان تارتىپ باتىس تۇركى قاعاندىعىنىڭ قۇرامىنداعى تۇركى تىلدەس حالقتارمەن اۋىلى ارالاس، قويى قورالاس بولعان جەر، ال رۇباي جانرىنىڭ ۇورت تاعانداپ كەلەتىن ۇبىتىمى قارا ولەڭنىڭ بىتىمىمەن اۋمايدى»^① دەيدى. زەرتتەۋشى تاغى سۇياپ قالاسىندا دۇنيەگە كەلگەن تاڭ ۇداۋرىنىڭ ايگىلى رومانتيك اقىنى لي باي ولەڭدەرىنىڭ aaba ۇيقاسىنداعى بەس ۇسوزدى ولەڭدەرىن تەگىننەن تۇركى ادەبىيەتىنەن قابىلداسا كەرەك دەگەنگە كەلگەن^②.

ماقالانىڭ سوڭىندا ەار تارماعى ۇش، ۇورت، بەس، جەتى بۇىن قۇرايتىن جىرلاردىڭ بارلىعىن قارا ولەڭگە تاۋەلدەيتىندىگىن ايتىپ وتكەن. اۋەلحان قالى ۇلى: «ەڭ كونه عاشىقتىق داستان» (قوزى كورپەش - بايان سۇلۇ)، عالمىدارنىڭ انىقتاۋىنشا، 13-14-عاسىردا جاراتىلعان، وسى فاكت تياناق تۇتىلار بولسا،

① «شۇعلا» جۇرنالى، 1990-جىل، 3-سان، 116-بەت.

② «شۇعلا» جۇرنالى، 1990-جىل، 3-سان، 116-بەت.

قارا ولەڭدى 6-7 ۋىز جىلدىڭ الدىندا قالىپتاسىپ بولدى دەۋگە بولادى»^① دەيدى.

سونىمەن بىرگە وتىزعا جۇنق ولەڭ ۋىزىنىڭ شىنەن باقىسى سارىنىنان مىسال الپ، ”قارا ولەڭنىڭ ارعى، قارا ولەڭنەن دە كارى ولەڭدەر وسىلار“^② دەگەن قورتىندىعا كەلگەن. وسى ماقالاسىندا، ەندى ۋىزىنا زەرتتەۋشىلەر شامان ۋىزىنى العاشقى قاۋىمدىق قوعامنىڭ سوڭى مەزگىلىندە قالىپتاسقاندىقتان ۋىزى 8-عاسىرعا دەيىنگى ارالىقتا قازاق خالىقنى قۇراغان رۋ-تايپالار وسى دىنگە سەنىپ كەلگەندىكتەن عانا باقىسى سارىنى ەڭ الدىمەن بارلىققا كەلدى دەپ قاراپ، وسى پىكىردى قوستايدى. مەيلى قانداي جاعدايدا بولسىن، ۋىزىنىڭ پىكىردىڭ ورتاعا شىعۋى بەلگىلى نەگىز ۇستىندە قۇرىلادى. دەسە دە سۈيەنگەن نەگىزدىڭ عىلمى بولۇنسا باسا نازار اۋدارۋ قاجەت سىياقتى. قازاق خالىقى فولكلور قازىناسى ەرەسەن مول خالىق ەكەندىگى تالاسسىز شىندىق. تەك وسىلاي بولغاندىعى ۋىزىنى عانا، قازاق پوهىزىا جانرىنىڭ ەكى ۇلكەن سالاسى بولغان قارا ولەڭ مەن جىردىڭ بارلىققا كەلۋ قاينارىنا كوز جۇگىرتۋدە كەلەڭ اۋىز ادەبىيەتى ۇلگىلەرىنىڭ شىندەگى پوهىزىالىق تۈرلەرگە سۈيەنۋگە بولمايدى، ونان تەك تارىخىي دەرەكتەردىڭ ۋىزىنى عانا بايقاۋعا بولادى. ويتكەنى:

بىرىنشەدىن، اۋىز ادەبىيەتىمىزدەگى مەيلى قايسى تۈردەگى ولەڭ-جىر بولسىن، ونى مازمۇندىق جاققان زەرتتەپ، بارلىققا كەلۋ قاينارىنىڭ تىم ەرتەدە ەكەندىگىن تۇراقتاندىرغان كۈننىڭ وزىندە دە، ونىڭ ۋىزىنىڭ قازىرگى تۇلعاسى اۋىزدان اۋىزعا ۋىزى، ەسىمى

① اۋەلحان قالى ۋىزى: «ادەبىيەتكە قاۋىز»، شىنجاڭ خالىق باسپاسى، 1992-جىل، 144-بەت.

② اۋەلحان قالى ۋىزى: «ادەبىيەتكە قاۋىز»، شىنجاڭ خالىق باسپاسى، 1992-جىل، 144-بەت.

ۋىت بولغان اقىن، جىراۋلاردىڭ قايتالاپ چاڭغىرتىۋېلىپ بارىشىدا، قۇربلىم چاقتان ۋىدىكىسىز وزگەرىستەرگە ۋىشىراپ، الۋان تۇرلى ۋارىيانتى قالىپتاستى. مۇنداقلىقىنىڭ، كەمى تولىقتانغان نەۋرىلىم جانتاۋغا ۋىگاي، تىلگە جەڭىل قالىپقا تۈسەتتىدىگىن دە ەسكەرگەن ۋىجون.

ەكىنىشىدەن، مەيلى جەلگى جازبا ادەبىي مۇرالار بولسىن، مەيلى ۋىز ادەبىيەتتى ۋىلگىلەرى بولسىن، بۇنىڭدىكى ۋىتىل ماسەلەسىنە تارىخىي تۇرىدىن مامىلە جاساۋ كەرەك. ۋىتىل قوعام دامىۋېلىپ بارىشىدا جاڭا زاتتار مەن قۇبىلىستاردىڭ ۋىدىكىسىز چارىققا شىعۇنى، ادامدار ساناسىنىڭ ۋىدىكىسىز كەمەلدەنۋىنە ساي تولىسا تۈسەدى. سول سەبەبتى جەلگى ۋىز ادەبىيەتتى ۋىلگىسىن ۋىدال سول ۋىبىر ەستە جوق ەسكى زاماننان، قايماعى بۇزىلماعان قالىپىدا جەتتى دەپ تۈسىنىۋ شىندىققا ۋىلەسپەيدى.

پىكىرىمىزدى اشالاپ ايتساق، ۋىنداعى بەينەلەۋ ۋىدىسى ۋىتىلدىڭ دىبىستالۋى جاعىنان دا، اتاۋ ەسىمدەر مەن قىمىلدىق سوزدەردىڭ تۈلعالىق جاعىنان بولسىن، قالايىدا وزگەرسكە ۋىشىراماي قويمايدى. بۇل بەينە ۋىبىزدىڭ زاڭگى، مامپاڭ، ۋىن باسى، ۋىجۇز باسى، ت.ب. سوزدەردىڭ قاتاردان قالىپ ۋىداۋىر تالابىنا ساي «مىنىستىر»، «قىستاق باستىعى»، «ۋىل باستىعى»، «ۋىدان باستىعى» (اكىم) دەپ قولدانغانىمىز سەكىلدى. قازاق حالقىن قۇراغان كۈپتەگەن رۋ-تايپانىڭ شىندە ەڭ نەگىزگى تايپا — قىپشاق تايپاسى ەكەندىگىن بىلەمىز، ەنسى التىن وردا حاندىعى تۈسىنىدا سول ۋىداۋىردىڭ قاچەتىنە ساي، 1303-جىلى جاسالغان «كۈدەكسى كۇمانىكۋىستە» ايتىلغان مىنا جۇمباقى كورىڭىز:

جوعارتىننان كەلگەن قانداي اڭ،
جولاق بارىسى اڭ دەسەدى.

جوتاسىنان سۇ ئىنجۇ،
تامىپ كەلەدى دەسەدى .
تومەننەن كەلگەن قانداي ئاڭ،
قۇلا بارىس ئاڭ دەسەدى.
قۇيرىغىنان سۇ ئىنجۇ،
تامىپ كەلەدى دەسەدى^①.

فاكت الدىندا قازاق سول بىر زامانداردا مۇنداي تىلدە جۇمباق
ايتپاعان دەۋگە دارمەنسىزىز. ال، ”ادەبىي ئىتىل ئاردايىم وزگەرپ
وتىرادى. ول وزىنىڭ قىزمەت ەتۋ بارىسىندا كوپتەگەن كۇردەلى
جولداردان وتەدى“، ”ۇزاق جىلدار بويىنا ول جايلاپ وزگەرەدى،
بىرتىندەپ قالىپتاسادى. سىرتقى ساندىق وزگەرىستەن ىشكى
ساپالىق وزگەرىسكە ۇشرايدى“^②. ”كەيىر زەرتتەۋىشلەر 15 -
عاسىرا دەيىنگى ادەبىي شىعارمالاردىڭ ئىلى قازاققا تۇسىنىكسىز ،
رۋحى جات ، سول سەبەبتى ولار قازاق ادەبىيەتىنىڭ مۈلكى بولا
المايدى دەپ قارايدى، مۇنداي پىكىرلەردىڭ قاتە ، عىلمى نەگىزى
جوق مەكەندىگىن تارىخ، ادەبىيەت، ئىتىل بىلىمى سالاسىنداعى
زەرتتەۋىشلەر تولىق دالەلدەپ وتىر“^③. دەمەك قازاق ادەبىيەتىنىڭ
تۇپ تامىرىنىڭ تەرەڭدە جاتقاندىعى سىندى شىندىقتى قولداۋعا
قايلىمىز. وزبەك، ۇيغۇر، قىرغىز، قارا قالپاق، باشقۇرت، ت.ب.
تۈركى تىلدەس ھالىقتاردىڭ ادەبىيەتى سەكىلدى، بىزدىڭ
ادەبىيەت تە ۇڭاي-وسپاق قازىرگى ورەگە كوتەرىلە قويغان جوق.
ار ۇلتىنىڭ ۇز الدىنا تاۋ تىككەن بۇگىنگى ئىتول ادەبىيەتى ئالى
ۇزدىكىسىز كەمەلدەنۋ ۇستىندە. بۇل ھالىقتاردىڭ بارلىعى ۇز

① اقىراۋايەۋا: «مەجلىگى داۋىر ادەبىيەتى»، الماتى، «انا ئىلى باسپاسى»، 1991 - جىل، 180 - بەت.

② رايىعا سىزدىقوۋا: «قازاق ادەبىيەتىنىڭ تارىخى»، الماتى، «انا ئىلى باسپاسى»، 1993 - جىل، 21 - بەت.

③ نىمات كەلىمبەتوۋ: «قازاق ادەبىيەتىنىڭ مەجلىگى داۋىرى»، نەل ھالىق باسپاسى، 1992 - جىل، 396 - بەت.

ادەبىيەتنىڭ تارىخىغا كۆز جىبەرۋەدە وزدەرنىڭ ورتاق مۇراسى سانالغان سوناۋ، ھەلگى داۋىر ادەبىيەتىدەگى تاس ەسكەرتكىشتەردەن، ادەبىي نۇسقالاردان، ەتپىتى ھەكە اقىن شىعارمالارىنان باستاپ ۇڭىلەدى، ادەبىيەتنىڭ جالىپى دامۇ زاڭدىلىغىنان قاراعاندا بۇلاي سىتەۋ، ارىنە، ورنىدى.

ارقانداي ەبىر كەمەلدەنگەن ادەبىي فورما وزدىگىنەن بارلىققا كەلمەيدى. جوقتان بار بولمايدى. ول قايتىسەدە ۇزاق تارىخى بارىستاردىڭ ھەممىسى بولماق. ەندەشە سول ورتاق مۇرانى قازاق ادەبىيەتىنىڭ ھەلگى داۋىرى دەپ تانىغانىمىز، تۇراقتاندىرغانىمىز ۇشىن دە قارا ولەڭ مەن جىردىڭ قالىپتاسۇ كەزەڭدەرنە كۆز ھەتكىزۋەدە سول ۇڭىرلەرگە ۇڭىلوڭگە تۇرا كەلەدى. بەلگىلى ەبىر ويدى، مازمۇندى بەينەلەۋ ۇشىن، ونىڭ ەدال وزىنە سايكەس كەلەتىن فورما قاشان دا قاجەت. ال، بۇل فورما بارلىققا كەلگەن سوڭ دا، ۇزاق تارىخ بارىسىندا ۇزدىكىسىز تولسا تۇسەتىندىگىندە داۋ جوق. ەندەشە قولمىزداعى 6-8- ەاسىرلاردا داۋرەندەگەن تۇركى قاعاناتى زامانىنان قالعان «ورحون تاس ەسكەرتكىشتەرىنە» سوقپاي ۇتۇ مۇمكىن مەس. «سوز تاپقانغا قولقا جوق» دەپ ەسوز شەبەرلىگىن ەرەكشە قاستەرلەي بىلگەن حالقىمىز تەگىننەن تۇرلاۋلى ەسوزدىڭ تۈركىننەن توسىپ، وعان تۈرەلىك ايتا بىلگەن، ماڭگى ولەيتىن اسىل جىرلار قالدىرغان. رادلوۋنىڭ سوزىمەن ايتقاندا، «شەشەن خالىق» ەبىزدىڭ تىلدە دىبىس سايكەستىگىن تۇعىزۋدىڭ مۇمكىندىگى شەكسىز، وسى شەكسىزدىڭ ارقىلى ويمىزدى ەركىن ورنەكتەي بىلەمىز. مىنە بۇل، حالقىمىزدىڭ شەشەن، شەبەر ەتىلدى بولۇنما نەگىز بولعان. ەدال وسىنداي ەرەكشەلىكتەردى ۇز بويىنا سىڭىرگەن كەمەلدى جىراۋ پوۋىزانىڭ

ولەڭدىك قۇرىلىمىنداعى باستى قاسىيەتتەر «ورحون جىرلارىندا»
بايقالادى:

ءىرىنشى، جىراۋلىق پۈەزىادا ەڭ باستىسى اللىتەرەتسىياعا
ەرەكشە ءمان بەرىلەدى. ”ولەڭنىڭ دىبىستىق جاعىنا، ياعنى
اللىتەرەتسىيا، اسسونوسقا جانە باسقى رىيغا، شكى ۇيقاسقا ەرەكشە
ءمان بەرىلۋى كونە تۇرك ادەبىيەتىنە ءتان قۇبىلس“^⑤. اسىرەسە
اللىتەرەتسىيانىڭ جىراۋلىق پۈەزىادان الاتىن ورنى ەرەكشە. ءبىراق
مەيلى قالاي بولسا دا، بۇل قازاقتىڭ جىراۋلار جىرىنداعى ەڭ ءجىى
كەزدەسەتىن ءتاسىل. مىسالى:

توعاي، توعاي، توعاي سۇ،

توعاي قوندىم وكنىبەن.

تولعامالى الا بالتا قولعا الپ،

توپ باستادىم وكنىبەن. (اقتانبەردى)

ءتىپتى كەيىر جىرداعى ءبىر تارماقتىڭ وزىندە ”بالپاڭ-بالپاڭ
باسارسىڭ“، ”مۇنار-مۇنار، مۇنار كۇن“، ت.ب. بولپ كەلەتىن
اللىتەرەتسىيالار كەزدەسەدى.

ەكىنشى، جىراۋلار جىرىندا باسقى ۇيقاستارعا دا كوڭىل
بولىنەدى. مىسالى:

كولده جۇرگەن قوڭىر قاز،

قىر قادىرىن نە ءبىلسىن.

قىردا جۇرگەن دۋاداق،

سۇ قادىرىن نە ءبىلسىن — بولپ كەلسە،

«ورحون جىرلارىندا»:

⑤ مۇختار ماغاۋىن: «قازاق حاندىعى داۋىرىندەگى ادەبىيەت»، الماتى، «انا ءتىلى» باسپاسى،

1992 - جىل، 153 - بەت.

... يىرغاۋۇغىز بۇدۇن تاپا،

ىلگەرى قىتاي تاتابى بۇدۇن تاپا،

بىزگەرۋ تابغاچ تاپا ... بولپ جىرلانادى.

ئۇشىنىشى، جىراۋلار جىرى نەگىزىنەن جەتى - سەگىز بۇندى بولپ كەلەدى، كۈلەمدى داستانداردىڭ وقىعالى جەرلەرى، شاپۇل جورىقتار، جەكپە - جەك شايقاستار جانە وسىيەت، ۋاعىز، باتا - تىلەك، ارناۋلار، سونداي - اق ەستىرتۋ، جوقتاۋ، بەتاشار، كەيدە ئىپتى ماقال - ماتەل سوزدەردىڭ دە وسى جىر ۇلگىسىمەن كەلەتىن تۇستارى بار. دەمەك بۇل جىرداعى ولەڭدەردىڭ قۇربلىمىنىڭ ەڭ نەگىزگى بىر ەرەكشەلىگى بولپ تابىلادى. جىردىڭ كەيدە تورت، بەس، التى، توعىز، كەيدە ئىپتى وننان دا كوپ بۇننان جاسالغان تارماقتار ارالاسىپ كەتىپ وتىراتىن جاعدايلار دا جىيى كەزدەسەدى. بۇل ويدىڭ دال، ەركىن بەينەلەنۋ قاجەتتەنە قاراي فورمالىق جاقتان دا سايكەسىپ كەلەتىندىگىنەن بولسا كەرەك. قازاق حاندىعى تۇسىنداعى جىراۋلار ادەبىيەتىمىزدىڭ بەلدى ۋاكىلدەرى شالگىز، دوسپامبەت، ت.ب. جىراۋلاردىڭ جىرلارى بۇل سوزىمىزگە دالەلدەر بولادى. ماسەلەن:

بارىن ايت تا بىرىن ايت،

قاباعان قارا سۇسار بورىك باسقان،

جاۋىرىنىن كۇشىگەن جوندى وق شانىشقان.

قالجۇنرداي شانىشلىغان،

جۇرت ئۇشىن قاراۋىلغا كوپ تۇرغان.

سەكسەن سەگىز اڭدىغان ... (شالگىز)

ال، ورحون جىرلارىنىڭ تۇتاس تۇلعاسىنان بۇل قاسىيەتتى جىيى كەزدەستىرۋگە بولادى. "سەكەرتكىشتەگى ولەڭ جولدارى جىر تارىزدى بىر - بىرىمەن تىعىز بايلانىستى بولپ كەلەدى دە

نەگىزىنەن «بىر وي تۇيدەگىنە باغىنادى. دىمەك، ورحون ەسكەرتكىشتەرى جىر ولىشمەن جازىلعان» دەيدى عالم مىرزاتاي جولداسبەكوۆ. سونداي-اق جالىپى جىردىڭ مولىشەرمەن 727 جولدىن تۇراتىندىعىن، مۇنداعى «ۇش بۇىن مەن 15 بۇىننىڭ ارالىعىنداعى جىر جولدارىنىڭ شىندە جەتى-سەگىز بۇىندى جىر جولدارى 30.3% ۇستاتىندىعىن كەستە ارقىلى تۇسىندىرگەن»^①.

مىنە بۇدان سول تۇستاعى جىرلاردىڭ ەركىن ولەڭ ۇلگىسىندە كەلتىرىدىگىن كەستەگە بولادى. ال «ورحون جىرلارىنىڭ» باتىرلىق ەپوستامەن ۇقساستىعىنا كەلسەك، ونداعى كوتەرگەن تاقىرىپنىڭ ەلدى، جەردى شاپقىنشى جاۋدان قورعاۋى، باتىرلاردىڭ اۋىر قىيىندىقتاردى باستان كەشىرۋى، ونداعى باتىرلار مىنگەن تۇلپارلاردىڭ باتىرغا ەركەشە سەنىمدى سەرىك بولپ سۈرەتتەلۋى، ت.ب. سونىمەن بىرگە ەرىك قىمىلدى سۈرەتتەۋ جاعىنان بەلگىلى ۇقساستىققا يە. مىسالى:

اكەم قاعاننىڭ قوسىنى بورىدەي،

جاۋلارى قويداي بولپىتى. (ورحون جىرلارى)

قويغا تىگەن قاسقىرداي،

سويىپ كەتىپ بارادى. (قۇبىلاندى)

قويغا شاپقان قاسقىرداي،

تالقانداپ قۇپ بولەدى. (الپامىس)

بۇل جاعىندا مىرزاتاي «ورحون ەسكەرتكىشتەرى جانە قازاق ەپوسى» دەيتىن ماقالاسىندا ونان ارى جىڭشىكەلىكپەن زەرتتەگەن. بۇل مۇختار اۋەزوۋنىڭ: «مۇنداي ەسكەرتكىشتەر قارا تاستان ويىلىپ قاشالىپ تۇرىپ جازىلسا، سول جىرلاردىڭ اۋىزشا ايتىلىپ تارالعان

① بەيسەنباي كەنجەبايەۆ: «اسل ارنالار»، ۇلتتار باسپاسى، 1990-جىل، 218-بەت.